Ефективність прогнозування показників бухгалтерської фінансової звітності забезпечується їх відповідністю реальним економічним та фінансовим можливостям, адекватністю реагування на зміни фінансово-економічної ситуації.

Важливе значення в системі аналізу і прогнозування показників бухгалтерської фінансової звітності має узагальнення і реалізація результатів. Основними етапами при цьому є: оцінка результатів аналізу, оформлення висновків та розробка рекомендацій, а також вибір оптимальних варіантів управлінських рішень.

Література

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України. Прийнятий 16.07.99 р. зі змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №40.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1. "Загальні вимоги до фінансової звітності": Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. №87 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25.
3. Бернстайн Л. А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация: пер. с англ. / Бернстайн Л. А. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 624 с.
4. Бухгалтерський фінансовий облік. Підручник / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ЖІТІ, 2000. – 608 с.
5. Малишкін О. І. Фінансова звітніть підприємства: Міжнародні та національні стандарти: Навчальний посібник / Малишкін О. І. ; 2-е вид., доп. і виправ. – Суми : Видавництво "Університетська книга", 2001. – 158 с.
6. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000: пер. с англ. / за ред. С.Ф. Голова. – К. : Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000. – 1272 с.
7. Річна фінансова та виробнича звітність сільськогосподарських підприємств : посібник / За ред. академіка М.Я. Дем'яненка. – К. : ІАЕ, 2002. – 126 с.
8. Сопко В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу : Підручник / Сопко В., Завгородній В. – К. : КНЕУ, 2000. – 260 с.
9. Хелферт Э. Техника финансового анализа : / Хелферт Э. ; пер. с англ. – М. : Аудит,1996. – 663 с.
10. Хомин П. Я. Облікове забезпечення звітності сільськогосподарських підприємств (методологія і методика) / Хомин П. Я. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 453 с.
11. Цал-Цалко Ю. С. Фінансова звітність підприємства та її аналіз : навчальний посібник / Цал-Цалко Ю. С. ; 2-е вид., перероб., доп. – Житомир : ЖІТІ, 2001. – 300 с.

УДК 657.12

Хомин П.Я.,
д.е.н., професор кафедри обліку у бюджетній та соціальній сфері
Палюх М.С.,
к.е.н., доцент кафедри аграрного бізнесу і обліку
Тернопільський національний економічний університет

ТЕОРІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ? QUI PRO QUO[1]!

Постановка проблеми. Понад 500-річні спроби сформулювати теорію бухгалтерського обліку поки що залишаються невирішеними, якщо її розуміти не як виклад азбучних, до того ж нерідко апокрифічних тлумачень, а в сутнісному змісті: „Теорія – система вірогідних наукових знань про якусь сукупність об'єктів, яка описує, пояснює і передбачає явища певної предметної галузі. Теорія є найдосконалішою формою наукового відображення дійсності" [6, с.629].

Наразі ж навіть у визначенні основоположних категорій бухгалтерського обліку немає достатньої ясності, аби вважати, що вже створено таку „систему вірогідних наукових знань". Отож це є проблемою, дослідження якої має певне наукове і практичне значення.

[1]*QUI PRO QUO (з лат.) – плутанина.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На додаток до розбіжностей у поглядах відомих теоретиків**,** як-от Ч. Шпруга, В. Патона, Ф. Пікслея, В. Палія, Я. Соколова та ін. на сутність основоположних категорій бухгалтерського обліку [7, с. 106, 134, 337, 496; 8, с. 128, 154, 254], маємо намагання деяких авторів, котрі не можуть зрозуміти навіть загальновідомих азів, а тому й плутають такий елемент методу бухгалтерського обліку, як балансове узагальнення з „Балансом" ф.№1, чи з восьмого заходу доходять до розуміння ролі й місця рахунків з обліку елементів витрат і т. ін., менторським тоном повчати інших, що ж власне є теорією бухобліку.

Причому власне самозахоплення базується в них не на якихось конкретних, як висловлюється один із них „научних достіженіях", бо таких вони навести не можуть, а лише на кількості епігонських самвидавних публікацій, де наводять нерідко таке, що заведе в сутінки будь-кого.

От, приміром, загадковий неологізм „діловиробник" [3, с. 25]. Тут, навіть маючи Великий тлумачний словник української мови, не можна збагнути, про що йдеться. Хіба застосовуючи той самий метод словоспотворення (не плутати зі словотворенням!), тобто комп'ютерне відтворення, як це зроблено в даному разі при перекладі з російської мови канцеляризму „делопроизводитель", бо українською мало би бути „діловод". Чи таке: „очі тускніють", „розповсюдженими повселюдно", „застереження в тій сміливості", „тонкості бухгалтерії", „не становиться" тощо [1, с.14, 35, 38, 59 і т.д.].

Самі ж „тонкості бухгалтерії" для таких авторів виявляється незрозумілими, що видно з наступного (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння тлумачень за різними джерелами

У джерелі запозичення [7, с. 473-474]	Інтерпретація [2, с. 310]
Синтез Галаган пов'язував із пробним балансом або оборотною відомістю (підкр. – П.Х.) ... Будь-який синтетичний рахунок (підкр. – П.Х.) може бути послідовно розкладений на декілька серій аналітичних рахунків	Під синтезом О.М. Галаган розумів звітність (?! – П.Х.)... Будь-який синтез (?! – П.Х.) може бути знову ж послідовно розкладений на декілька серій аналітичних рахунків

В даному разі вже й комп'ютер не допоможе, адже інтерпретатор сплутав оборотну відомість (оборотний баланс) – за тлумаченням О. Галагана – засіб послідовного узагальнення первинних рахунків, який дає можливість виходу на синтетичні рахунки у Головній книзі, зі звітністю, а синтетичний рахунок – із ... синтезом!

До речі, цей автор услід за Я. Соколовим в іншому місці повторює, що „ … у XVIII ст. ще не було оборотних відомостей, їх заміняли пробні баланси, де порівнювалися обороти по дебету і кредиту Головної книги" [2, с. 15]. Але одна справа переписати, інша – розуміти написане, як це видно й стосовно інших перекручень, зокрема, сутності балансового узагальнення, „квадрата професора Блатова", послідовності облікових процедур у США тощо.

Тому доводиться лише повторити висновок Я. Соколова: „Бухгалтерія надто практична справа, і щоб її зрозуміти, треба не нишпорити „в пилюці загублених хартій", а працювати, працювати практично, розумітись в документах, знати специфіку свого підприємства" [8, с. 3].

***Постановка завдання*.** Метою даної статті є спроба привернути увагу вчених до необхідності формування теорії бухгалтерського обліку як цілісної системи, а не розрізнених, інколи й суперечливих постулатів.

***Виклад основного матеріалу дослідження*.** Стосовно того, що ми донині не маємо „системи вірогідних наукових знань", можна зіслатись на концепції предмета бухгалтерського обліку. Зокрема, так і не доведено, яка концепція істинна: персоналістична чи інституалістська. За першою – від Ніколло д' Анастасіо (1803) та Джузеппе Борначіні (1818) на початку XIX ст. до Чарльза Шпруга (1908) та Вільяма Патона (1936) – у XX ст., істинним вважається юридичне тлумачення бухгалтерського обліку як реєстрації прав і обов'язків власника та його агентів. Тому рахунок капіталу є центральним в обліковій системі. Показово, що Ніколло д' Анастасіо (а не І. Шмельов (1895) навіть обґрунтував т.зв. „четвірну бухгалтерію", за якою оприбуткування товарів від постачальників мало би здійснюватись так:

– дебет рахунка Капіталу, кредит рахунка постачальників;

– дебет рахунка товарів, кредит рахунка Капіталу, тобто реєстрація договору про матеріальну відповідальність.

За економічним же підходом предметом бухгалтерського обліку, як стверджував у той же час Джузеппе Кріппа (1838), а у XX ст. Френсіс Пікслей є зміна цінностей, рух речей, а не права й обов'язки осіб, які беруть участь у господарському процесі.

Цікаво, що видатні представники цих двох різних напрямів – Вільям Патон та Френсіс Пікслей належали до однієї англо-американської школи. Але ще цікавіше, що ця дилема жива й понині, причому теж в межах однієї наукової школи – російської. Зокрема, на початку XIX ст. Адольф Вольф, тепер же Віктор Палій стверджували, що предметом бухгалтерського обліку є кругооборот капіталу, а Ярослав Соколов підкреслює помилковість застосування самої назви рахунка „Статутний капітал", замість „Статутний фонд": „Цікаво відмітити, що такий здавалось би типово пасивний рахунок, як Статутний фонд, помилково названий зараз Статутним капіталом [7, с. 496], і вказує, що предметом і рахункознавства, і рахунковедення є факти господарського життя [8, с. 128].

Правда, етимологічне походження дефініцій „капітал" та „фонд" є однаковим. Водночас французький учений Ж.Андре (1636) провів розмежування між фондом і капіталом. На його думку, фонд – сума основних і оборотних засобів підприємства, тобто, підсумок балансу, капітал – засоби власника, вкладені у фонд [7, с.106]. Однак, як відомо, зараз у теорії бухгалтерського обліку підсумок балансу вважається його валютою.

Тут ми й обмежимось викладенням розбіжностей щодо тлумачення предмета бухгалтерського обліку в інших авторів, зокрема, як процесів розширеного відтворення чи засобів господарства і господарських процесів, бо це ніяк не заперечує викладеного вище.

Звісно, що не визначивши предмета бухгалтерського обліку, неможливо його конкретизувати щодо підсистем фінансового, податкового, управлінського. Останній навіть не знають, як трактувати і часто лише повторюють цитату з Ордонансу – Кодексу французького юриста, бухгалтера та купця-практика водночас – Жака Саварі (1673): „Облік – це функція управління ", не зважаючи на те, що у XX ст., коли таке поєднання професій вже не могло бути типовим, представник англо-американської школи Роберт Антоні (1965) сформулював суть управлінського обліку як „виробництво інформації для управління", а творець статмографії, тобто, балансоведення, італієць Емануель Пізані (1901) вказував: „Рахівництво повинно бути путівником з управління, а не його знаряддям" [7, с.134].

Подібною є ситуація щодо методу бухгалтерського обліку, попри превалююче його визначення: „Основними способами або елементами бухгалтерського обліку є: документація і інвентаризація; оцінка і калькуляція; рахунки і подвійний запис; баланс і звітність" [4, с. 46-47]. Зокрема, Я. Соколов вказує, що ця, за його виразом „восьмихвістка", має поступитись методу моделювання, започаткованому стосовно бухгалтерського обліку Еріхом Гільде у XX ст. [8, с. 154].

Це можна продовжувати й стосовно конкретних елементів методу бухгалтерського обліку, приміром, рахунків, оскільки перманентність зміни їх Плану зайвий раз переконує у відсутності сформованої теорії щодо них, особливо на фоні того, що Едмонд Дегранж (кінець XVIII ст. – початок XIX ст.) стверджував: для того, аби відображати найважливіші напрями діяльності власника, достатньо п'яти рахунків – екранів (табл. 2).

Ніхто ж поки не довів, скільки рахунків має бути: п'ять, вісім, десять, двадцять і т.д. Обходились же на початках у колгоспах 20-ма рахунками. Тим більше, якою має бути валентність рахунків – число тих, з якими він може кореспондувати [7, с. 337].

Таблиця 2

Напрями діяльності та їх відображення на рахунках за Е. Дегранжем

Напрями діяльності	Синтетичні рахунки*
Отримує і видає гроші	Каса
Купує і продає товари	Товари
Приймає векселі і отримує за ними гроші	Отриманих векселів
Видає векселі і сплачує за ними гроші	Виданих векселів
Отримує прибутки (збитки) від своїх операцій	Збитків і прибутків

Адже французький вчений Р.Л. Коффі (1833) пропагував т.зв. „горизонтальну" кореспонденцію рахунків, за якою рахунки, призначені для обліку основних засобів, завжди мають кореспондувати з рахунком Капіталу, рахунки оборотних засобів – з рахунками Збитків і прибутків та Капіталу, нарешті всі результативні рахунки закриватись тільки з рахунків Збитків і прибутку [7, с. 141]. До речі, він першим висловився за університетську підготовку бухгалтерів, і мабуть тому пізніше знаменитий

* *Допускав рахунки Капіталу та Балансу вступного й Балансу заключного як допоміжні до 5-ти основних.*

політеконом П'єр Жозеф Прудон сказав: „Бухгалтер і є справжнім економістом, у якого кліка мнимих учених вкрала його ім'я. А те, що професори з таким галасом трактують під славнозвісним іменем політичної економії, є не що інше, як пустослівне патякання про рахівництво " [10, с. 258].

Але, повертаючись до ідеї Р. Коффі щодо кореспонденції рахунків основних засобів тільки з рахунком Капіталу, не зайвим буде здогад: якби ми нею послуговувались, то може б тоді ми не мали казусів, коли тваринницькі приміщення світять голими ребрами кроків, а від техніки вже й металобрухту нема, але статутний чи пайовий капітал – в повному ажурі.

Проте це вже прагматика, яку деякі „теоретики" вважають недостойною їх „учених роздумів", тому повернемось до теорії, якої тут теж немає навіть щодо позначення рахунків: Бенедито Котрульї, попередник Луки Пачіолі (115 років раніше) розміщував кредит на лівому, а дебет – на правому аркуші (боці) рахунка [7, с. 71]. Лука Пачіолі – навпаки, і правота одного чи другого не доведена й тепер. Як і те, чому актив балансу – зліва, а пасив – справа.

Та й святая-святих бухгалтерського обліку – терміни „подвійний запис ", „подвійна бухгалтерія" не такі вже й бездоганні з теоретичного боку. Бо подвійний запис господарських операцій – насправді запис двох різних фактів господарського життя. Скажімо, за журнально-ордерною формою чи на забалансових рахунках подвійного запису немає! Але ж там і тут проводимо запис за дебетом та кредитом.

Тому термін „діграфічна" форма обліку переклали неправильно як „подвійний" запис операцій, хоч мова йшла і йде про запис у двох графах причому на кожному рахунку. Адже будь-який із них: балансовий чи позабалансовий – це дві графи вкупі (рис. 1).

Рахунок 10 „Основні засоби"

Дебет	Кредит

Рахунок 10 „Основні засоби"

Дебет

Рахунок 10 „Основні засоби"

Кредит

Рис. 1. Схема побудови рахунків

Якщо прийти врешті – решт до сутності діграфічної форми, тобто, роз'єднати дебет і кредит, то матимемо те ж балансове узагальнення, що й зараз: адже обороти й сальдо за дебетом будуть зліва, а за кредитом – справа, без жодного подвійного запису на різних рахунках, значна частина яких є лише баластом: 17, 54, 643, 644 та ін., зумовленим буквальним перекладом двох слів: латинського di – два; та грецького grafo – пишу.

От і вийшло, як до Галілео Галілея: нібито сонце крутиться навколо Землі. Отже, пора визнати помилку, і запис на двох рахунках – графах не вважати подвійним записом. Це ніби різнозаряджені атоми однієї молекули. Приміром, О. Галаган стверджував, що кожний факт господарської діяльності несе ніби два заряди: позитивний (+) і негативний (–), відтворюючи схему: протон і нейтрон [8. с. 254]. Тому формулювання в підручниках: „Кожну господарську операцію записують двічі – на дебеті і кредиті двох взаємопов'язаних рахунків" [4, с. 81] ніяк не може бути підставою для визнання такого тлумачення цього елемента методу за теорією рахункознавства, оскільки господарська операція не є чимось однорідним, а завжди відображає два різних факти з діяльності підприємства. Адже факт господарського життя – елементарний момент господарського процесу. Вони трансформуються в господарські операції. Господарський процес – потік фактів господарського життя [8, с. 84-85, 89].

Можна навести додатково, що операції – за тлумаченням О. Галагана – дії людини на цінності, з якими вона працює. Операції поділяються на види: виробничі; обміну (розподільчі); споживні; за впливом на господарську масу: на модифікації, що приводять до прибутку чи збитку; пермутації, в результаті яких зміняється структура господарської маси, але при цьому не виникає ні прибутку, ні збитку; за часом їх виникнення: на початкові; поточні; заключні [7, с. 472]. А за виразом Джузеппе Россі (1845-1921): „Рахунок включає дві множини однорідних кількостей з протилежними математичними знаками" [7, с. 125]. Тому можна цілком упевнено сказати, що подвійний запис таким не є, тим більше, що за формами рахівництва, де використовується шаховий принцип, він навіть технічно виконується один раз.

Ще більш невдалим є словосполучення „подвійна бухгалтерія", яке хоч спало на думку знаменитому французькому викладачеві комерційних дисциплін Эжену П'єру Леоте у XIX ст. (правда, в оригіналі це звучало як „діграфічна" система на відміну від „уніграфічної"). За іншими

даними автором є Антоніо Тальєнте (1525). В Росії ж це з французької переклав Н.В. Богородський у 1928 р. як „двойная запись" [7, с. 149, 583]. От і маємо визначення, яке наводиться в Сучасному тлумачному словнику як приклад різних суперечливих якостей, позбавлених єдності [9, с. 692]. Бо двічі – це далеко не подвійний. Приміром, подвійний бутерброд не означає, що його їдять двічі.

Як зауважив Вінченцо Джітті (1856-1945), афоризм якого: „Рахівництво – дзеркало минулого, керівник майбутнього, порядок у всіх сферах господарства …" широко відомий, діграфічна бухгалтерія називається так не через те, що до уваги приймаються дебет і кредит, а тому що весь облік має своїм предметом два об'єкти [7, с. 133].

Тим не менше, як указував у 1814 р. Карл Іванович Арнольд (1775-1845), виникло „… название, завлекающее начинающих заниматься бухгалтериею в двусмыслие, поскольку они думают, что дела записываются вдвойне и, следовательно, напрасно" [7, с. 237].

Можна було б продовжувати щодо т.зв. „управлінського", ба навіть „стратегічного" обліку, чи інших схоластичних химерій, але обмежимось лише твердженням, що нічого нового тут не винайдено, бо ще видатний італійський вчений (економіст, математик, юрист) Фабіо Беста (1845-1923) зауважував: „В похвальному прагненні підняти благородство нашого предмета надмірно розширюють його межу, заставляючи його обійняти господарське управління у всьому обсязі. Але потім, коли вони пробують обґрунтувати ці положення, не йдуть далі загальних місць. Розвивати так широко межі рахівництва прагне школа, що визнає своїм главою Джузеппе Чербоні (1827-1917) [7, с. 128].

Висновки з даного дослідження. Не претендуючи на вичерпність вирішення окресленої проблеми, замість власних висновків, пошлемось на інші. Зокрема, можна залишити все це без уваги, керуючись сентенцією одного з царських генералів „Наука потрібна людині як один із ґудзиків на мундирі. Працювати можна і без одного ґудзика…" [8, с. 3].

Або ж послухатись Еммануїла Канта: „Практика без теорії сліпа [8, с. 4] і замість самвидавного тиражування секвенцій кантів на свою адресу в поті чола розробляти теорію бухгалтерського обліку. Інакше доведеться визнати правоту Ф. Єзерського: „Бухгалтерія не наука, ... а вульгарне мистецтво, ведення торгових книг у хронологічному і систематичному порядку...Теорія обліку – це марна видумка нероб, ... засіб до існування осіб, які колись вчились бухгалтерії, але виявились нездатними працювати в ній" [5, с. 34] та рацію Ф. Ларошфуко (XVII ст.), французького письменника: „Той, хто не вміє – вчить інших" [8, с.3].

Наразі ж навряд чи можна визнати вкладом у теорію обліку хоч і численні та об'ємні, проте казуїстичні „твори", сконструйовані за принципом: всього потроху – in toto nihil novi[2], не зважаючи на те, що такі автори прагнуть переконати всіх у необхідності ознайомлення з їхніми „научнимі достіженіямі", ні менше ні більше, а „міровой общественості", бо такі потуги марні. Приміром, Я. Соколов у своїй фундаментальній праці посилається лише на М. Білуху, В. Сопка, М. Чумаченка [7], праці яких є дійсно взірцем глибокого розуміння теорії бухгалтерського обліку, безвідносно до кількості і обсягу.

Література

1. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський облік: роздуми вченого / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : ПП „Рута", 2001. – 100 с.
2. Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку : В 2-х частинах. Ч. ІІ. Навч. посібн. 2-е вид., доп. і перероб / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : ПП „Рута", 2001. – 512с.
3. Бухгалтерський словник / За ред Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ПП „Рута", 2001. – 224 с.
4. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку : підручник / Грабова Н. М. ; 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1979. – 328 с.
5. Езерский Ф. В. По вопросу о преподавании счетоводства в начальных училищах / Езерский Ф. В. – СП., 1883.
6. Словник іншомовних слів /За ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977. – 775 с.
7. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней: учебн. пособие для вузов / Соколов Я. В. – М. : Аудит. ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
8. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учёта / Соколов Я. В. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 496 с.
9. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів /За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД „Школа", 2006. – 1008 с.
10. Счетоводство, 1888.

[2] in toto nihil novi (з лат.) – у підсумку нічого нового.